

СУДОВІ РЕФОРМИ П. ПОЛУБОТКА І Д. АПОСТОЛА

© Стецюк Б. Р., 2015

Статтю присвячено вивченню та аналізу судових реформ, які проводили у XVIII ст. П. Полуботок та Д. Апостол на території Гетьманщини. Акцентовано увагу на обмеженні вітчизняної судової системи з боку Російського самодержавства.

Ключові слова: судова система, суди, Малоросійська колегія, універсали, судочинство.

Б. Р. Стецюк

СУДЕБНЫЕ РЕФОРМЫ П. ПОЛУБОТКА И Д. АПОСТОЛА

Статья посвящена изучению и анализу судебных реформ, проводившихся в XVIII веке П. Полуботком и Д. Апостолом на территории Гетманщины. Заострено внимание на ограничении отечественной судебной системы со стороны Российского самодержавия.

Ключевые слова: судебная система, суды, Малороссийская коллегия, универсалы, судопроизводство.

B. R. Stetsyuk

JUDICIAL REFORM POLUBOTKO P. AND D. APOSTOL

The article deals with the study and analysis of judiciary reforms conducted by P. Polubotok and D. Apostol in Hetmanshchyna in the XVIII century. The author stresses the circumscription of the native judiciary by the Russian autocracy.

Key words : judiciary, courts, Malorossian Board, governmental manifestos, legal proceedings.

Сьогодні нагальною є проблема щодо реформування судових органів сучасної України. Вагоме значення в успішності їх проведення займає досвід формування і функціонування судової системи на українських землях у різних історичних періодах. Особливо важливими є часи відстоювання незалежності та побудови держави, що дає змогу використати ідеї та положення для проведення судово-правової реформи, не зважаючи на зовнішні та внутрішні чинники. Одним з таких періодів є реформістська діяльність у судочинстві українських гетьманів П. Полуботка та Д. Апостола.

Протягом останнього часу опубліковано низку наукових праць, присвячених добі Гетьманщини. Так, питання українського права другої половини XVIII ст. перебувають у центрі уваги українських істориків права, таких як О. Апанович, В. Гончаренко, В. Горобець, В. Єрмолаєв, Л. Зайцев, О. Путра, І. Бойко, І. Грозовський, Н. Сиза, Л. Гамбург, М. Бедрій. Проте недостатньо уваги приділяється в контексті державно-правового розвитку Гетьманщини саме питанню судових реформ Л. Полуботка та Д. Апостола.

У зв'язку з цим метою статті є характеристика та розкриття проблем реформ у судочинстві, аналіз протистояння, яке виникло в боротьбі за самостійність правової системи загалом і судочинства зокрема.

Часи діяльності П. Полуботка та Д. Апостола пов'язані з відстоюванням самостійності Гетьманщини перед загрозою російського царизму. На початку правління Петра I посилюється боротьба з українською автономією [14, С.142]. Підтвердженням цього є створення I Малоросійської колегії і затвердження посади російського резидента при гетьмані з метою контролю за діяльністю його правління. Крім того, у функції зазначеної інституції входило проведення спільних зі старшиною розслідувань, судових процесів і отримання відомостей про внутрішню обстановку в Україні [22, С.142], перешкоджання гетьманському судові у винесенні неузгоджених з царем смертних вироків по відношенню до полковників, полкової та генеральної старшини, а також розслідування політичних справ. Стосовно останньої функції, то прикладом цьому є слідча справа українського селянина Данила Білоконника, звинуваченого у неповазі до царя Петра I, яка була відкрита в Малоросійській колегії у м. Глухові [6, С.3].

Такі дії уряду царської Росії викликали занепокоєність козацької старшини, яка боялася втратити свій привілейований політико-правовий статус і потрапити в залежність до російського дворянства, котре почало активно проникати в Україну на початку XVIII ст. Для протиставлення автономізму старшини Петро I почав заgravати з незаможними станами Гетьманщини, яке зазнавало більшого соціально-економічного гніту з боку української шляхти в умовах посилення юридичного нігілізму останніх. Часті обвинувачення в неправосудності та зловживанні спрямовувалися і на адресу Генерального суду. Скарги на непорядки в судах доходили до гетьмана, а потім і до царя [11, с. 150].

Таке становище судової системи Гетьманщини було лише на руку Петру I і стало приводом для обмеження автономії в адміністративно-судовій діяльності урядових органів України. I Малоросійська колегія мала презентувати самодержавство у свідомості рядових козаків і посполитих як орган, що захищає їх інтереси від свавілля старшини відповідно за справедливістю і законом [21, с. 239].

Проте утворена Малоросійська колегія не тільки не покращила, а навпаки значно погіршила становище, бо на підставі таємних інструкцій з Москви її члени займалися підбурюванням простого народу проти гетьманської влади й козацької старшини, закликала населення до доносів і зрад. Самі члени Колегії на чолі з її президентом Вельяминовим прославилися в хабарництві та зловживанні своїм службовим становищем.

Незважаючи на те, що абсолютистський режим Петра I після перемоги в Північній війні перебував у зеніті своєї політико-військової могутності, а Україна під час правління гетьмана I. Мазепи зазнала трагедії, в автономістських колах української старшини ставлення до російської політики проявлялося пасивним супротивом. Особливо це виявилось під час правління гетьмана П. Полуботка. Почалося саботування діяльності I Малоросійської колегії, зміцнення законності слідчих і судових органів, а також усієї судової системи Гетьманщини. Цими заходами Полуботок хотів забезпечити гетьманську державність підтримкою соціальних низів, що на той час становила більшість українського народу [21, с. 239–240].

Так, своїми першими універсалами від 19 листопада 1722 р. П. Полуботок забороняв старшині залучати козаків до робіт у себе і знімати з них накладу в судах, чим він майже на місяць випередив указ I Малоросійської колегії від 17 серпня 1722 р. [12, с. 39–40].

Одним із значних універсалів, що стосувалися реформування судів, зокрема й органів, що займалися кримінально-процесуальними діями, був універсал, виданий Полуботком 19 серпня 1722 р. У ньому вказувалося на необхідність встановлення колегіальності судочинства, залучати до розгляду справ, крім урядовців, й інших чесних і розумних осіб з позитивною в суспільстві репутацією [12, с. 90]. Для проведення слідчих дій і судових засідань потрібно створювати спеціальні судові приміщення, в яких мали зберігатися юридичні кодекси і збірники, розміщуватися судовий персонал, крім того передбачалися спеціальні приміщення для попереднього затримання осіб, котрі перебували під слідством [7, с. 345]. Судова колегія повинна була проводити судові слідство і розглядати справи відповідно до принципів колегіальності, справедливості, законності, об'єктивності, доцільності [12, с. 7–8]. Особливо це стосувалося сільських судів, де попереднє розслідування і судові засідання супроводжувалися публічними хабарами і здирствами війтів та

отаманів. Через це, під страхом і матеріальних, і тілесних покарань, вимагалось проводити юридичні дії у відповідних місцях і судити “не пьянственным, но трезвым умом” [12, С.91].

Універсалами, виданими П. Полуботком у червні 1722 р. та в січні 1723 р., було структуризовано ієрархію загальних судових органів і поставлено чітку послідовність стосовно подавання та розгляду апеляцій в них і тим самим обмежено судову компетенцію І Малоросійської колегії, у віданні якої залишилися лише функції вищої апеляційної інстанції.

Встановлення системи судової ієрархії, порядку проходження апеляцій по урядово-судових інстанціях сприяло повному оформленню правового статусу полкових судів і закріплення посади полкового судді. Так, до 1722 р. полковий суд скоріше був формальним, а всі кримінально-процесуальні дії та судові засідання виконувалися із вказівки і під контролем полковника, такий самий стан справ спостерігався і в магістратських та ратушних судах. Після виходу зазначених універсалів було зроблено чіткий розподіл між цими судами, тим самим вирішилося протиріччя між міськими міщанськими та козацькими судовими органами, що існували раніше через втручання місцевої старшини в магістратські справи і це змушувало міську знать шукати захисту в царського уряду [5, с. 132]. Значні зміни відбулися у принципах процесуального права. Було введено письмове протоколювання. У кримінальних справах смертні вироки обов’язково мали затверджувати гетьман і генеральний військовий суд. У важких процесуальних випадках полковий суд звертався за роз’ясненням до генерального судді чи самого гетьмана [18, с. 311–314]. Для швидшого проведення кримінально-процесуальних дій чи вирішення судових справ було введено посади молодших суддів-асесорів.

Послідовний автономістський курс П. Полуботка призвів до жорсткості позиції Петра І по відношенню до гетьманського правління і розправи над гетьманом у грудні 1724 р. Але, незважаючи на це, правління наказного гетьмана сприяло продовженню української державності, залишивши помітний слід у проведенні реформ щодо вдосконалення процесуальної та судової системи в державі.

Поразка автономістів у ІІ половині 1723 р. – на початку 1724 р. призвела до реального затвердження І Малоросійської колегії як вищого судового і апеляційного органу на Лівобережній Україні. До її компетенції входило прийняття скарг на судово-процесуальну тяганину і апеляцій на рішення Генерального військового суду та Генеральної військової канцелярії, полкових і всіх інших сотенних канцелярій, а також ратушних судів. Проте полкові, сотенні й сільські суди не були з цих питань апеляційними інстанціями і Малоросійська колегія була другою апеляційною інстанцією для вищих козацьких і міщанських судів.

І Малоросійська колегія приймала апеляції, розглядала справи, які затягувалися через судову тяганину попередніми судами, затверджували вироки, що виносили українські суди, до смертної кари і публічного покарання після їх затвердження Генеральною військовою канцелярією [17, Т.7, № 41, 96]. Отже, українські суди опинилися під контролем, наглядом і ревізією самодержавного органу, що став для них вищим судовим органом і вищою судовою інстанцією [1, С.4].

З 1725 р. стосунки між І Малоросійською колегією і Генеральним військовим судом у сфері кримінально-процесуальних дій та судочинства принципово змінилися. Було скасовано спільні засідання та розгляди судових справ з генеральною старшиною. До компетенції канцелярії у судочинстві належала організація попереднього розслідування і формування думки по суті справи і з передбачення судового рішення, яке подавалося в колегію у формі письмових “промеморій” [2, с. 45–46]. Колегія на підставі заяви процесуальної сторони сама могла забрати справу з канцелярії, прийнявши до власного розгляду, провести кримінально-процесуальні дії, виступаючи у такий спосіб не тільки як апеляційна, але й касаційна інстанція, тим самим обмежуючи територіальну юрисдикцію козацьких судів. Це все дуже негативно впливало на кримінальний процес цього часу і деякі полковники та полкова старшина з позовами зверталися безпосередньо до І Малоросійської колегії [16, с. 2].

І Малоросійська колегія почала активно насаджувати на території Гетьманщини російські форми кримінально-процесуальних дій та російських джерел права. У цих заходах зазначеного органу управління з боку царської Росії сприяли бюрократизації Генеральної військової канцелярії,

Генерального військового суду і, відповідно, всієї судової системи і судочинства Гетьманщини. Для підтвердження цього факту можна визнати зміст указів Петра I. До цих розпоряджень судові органи, як правило, не мали постійного місця дислокації, оскільки Генеральний військовий суд збирався за місцем походження процесуальних сторін, канцелярія відповідно слідувала за гетьманом [4, с. 98]. Але політика I Малоросійської колегії, яка була спрямована на формалізацію українського права взагалі і кримінально-процесуального зокрема, уніфікацію українських джерел права із загальноросійською правовою системою, сприяла бюрократизації розвитку вищих судових органів Гетьманщини. У першій половині 1724 р. на території України вступив у дію імператорський указ “О суде по новоучиненной форме”, яким регламентувалася організація судового процесу. Колегія постановила, щоб Генеральна військова канцелярія склала відповідну промеморію і скерувала її у полкові правління з метою розповсюдження єдиної форми складання позовів і процесуального порядку. Після цього рішення Генеральна військова колегія перестала приймати позови, що не відповідали за своєю формою встановленій загальноросійській формі [2, С.148].

Проте царський уряд своїми реформами щодо процесуально-судової системи лише використав починання П. Полуботка. Судовою реформою П. Полуботок започаткував загальне розповсюдження в козацьких і міщанських судах Гетьманщини письмової форми судочинства, яке до цього лише фіксувало позови в судових канцеляріях [15, С.105]. Так само царським указом встановлювалася інтерєгативна форма розшуку, що передбачала зміст документа з окремих пунктів, за якими суд проводив допити сторін. Відповідно до формули протоколу проведення допиту його мета поділялася на дві частини: у лівій частині записувалися питання, а в правій – відповіді на них, при цьому і питання, і відповіді нумерувалися [20, Ф.1, д.54482, л.346].

Відстоюючи власну незалежність, гетьманське судочинство у своїй практиці за часів правління Д. Апостола почало відходити від встановленої Петром I форми проведення кримінально-процесуальних дій. Повністю відміна указу відбулася при правлінні К. Розумовського в 1751р. [2, с. 148–149].

У роки правління Петра I на території Гетьманщини розповсюджувалися дії “Військового статуту”, які використовувалися під час проведення кримінально-процесуальних дій у військових злочинах та адміністративно-поліцейських правопорушеннях [15].

Російські форми судочинства і правові джерела через посередництво I Малоросійської колегії істотно змінили характер кримінально-процесуальних дій. До початку XVIII ст. суд відбувався як змагальний процес, в якому активне значення мали обидві сторони, захищаючи свої права, тим самим доводили свою правоту, самостійно представляти при цьому докази і свідків для підтвердження своїх інтересів. Усі стадії процесу відбувались відкрито і публічно, давали можливість робити свідчення і заявляти, клопотатися про винесення судом бажаного рішення [15, с. 105]. У подальшому I Малоросійська колегія у проведенні слідчих дій керувалася інквізиційним процесом, який почали застосовувати в Росії ще в кінці XV ст. на основі “Судебника” Івана III 1497 р. Він характеризується закритістю на всіх стадіях, максимально детальним протоколюванням усіх процесуальних дій і судочинства. I Малоросійська колегія почала насаджувати у судочинстві Гетьманщини інквізиційний процес. У результаті чого виїзд на місце скоєння злочину для проведення попереднього слідства, що відбувався публічно членами козацьких і міщанських правлінь чи судами, наприкінці XVIII ст. був витіснений викликом на слідство для проведення допиту [19, с. 466].

Після поразки старшинської опозиції на чолі з П. Полуботком відбулося тимчасове розширення судової компетенції I Малоросійської колегії. Під її юрисдикцію потрапляє проведення кримінально-процесуальних дій щодо духовенства. Щоправда, це стосується справ, не пов’язаних з духовною діяльністю.

Перетворення I Малоросійської колегії у вищий судовий орган і судову інстанцію Гетьманщини сприяло залученню в судову систему Гетьманщини судів російських військових комендантів. Це, своєю чергою, дало можливість проводити кримінально-процесуальні дії з боку російських військових канцелярій у судовій системі Гетьманщини [2, с. 154].

І Малоросійську колегію було розпущено за правління Петра II. Одночасно була відновлена й Гетьманщина, а її президент Вельямінов ще в 1726 р. був відкликаний у Петербург за зловживання по службі [9, с. 466].

Отже, заснування Російським урядом зазначеної інстанції мало сприяти викоріненню зловживань у судах Гетьманщини і захисту народу від свавілля старшин у судочинстві, однак у своїй роботі це не зайняло основного місця. Найбільш активно І Малоросійська колегія проводила обмеження функціонування автономних урядово-судових органів Гетьманщини, уніфікацію її системи відповідно до загальноімперської державної структурно-правової системи.

Справу П. Полуботка щодо захисту судової системи і судочинства Гетьманщини від зазіхань Росії та реформування правової системи взагалі проводив гетьман Д. Апостол. Після свого обрання він звернувся до уряду з проектом нового договору з Російським імператором. У першому пункті зазначеного проекту йшла про затвердження автономії українського права і судочинства. У поясненні до цих вимог гетьман виправдовував козацькі суди від звинувачення в хабарництві та в суб'єктивному судовому процесі й в некомпетентності відносно юрисдикції Малоросійської колегії. У цьому ж договорі детально було описано судову систему та інстанції, які проводили кримінально-процесуальні дії. Ця система була затверджена в загальних рисах царем у так званих “Решительних пунктах” 1728 року. Щоправда, дії Д. Апостола були обережніші, ніж його попередника, і спочатку вони виражалися тільки в подоланні негативних наслідків у судово-правовій політиці, що залишилися від діяльності І Малоросійської колегії [13, с. 31–32]. З метою посилення авторитету судових органів Гетьманщини серед народних мас гетьман постійно вживав жорстких заходів, спрямованих на боротьбу із зловживаннями у проведенні слідчих дій судового процесу з боку полкової старшини та російських чиновників. Значну кількість розслідувань у кримінальних справах проводили у першій інстанції гетьманський суд, Генеральна військова канцелярія і Генеральний військовий суд за розпорядженням і контролем гетьмана [20, Ф.1, д.64409, л.1-2]. Також для проведення розслідування в таких кваліфікаціях правопорушень залучалися і нижчі інстанції козацьких судів за вказівками гетьмана [13, с. 26, 41–42, 64, 66].

Кримінально-процесуальні дії відносно старшин, які брали участь у роботі вищих козацьких судів, проводили окремі представники від гетьмана або сам гетьман, з метою недопущення впливу відповідних осіб під час розгляду їх справи [13, с. 79, 97].

Водночас відбувалось співробітництво між Росією та Україною в проведенні спільних кримінально-процесуальних дій. Так, Державна колегія іноземних справ за указами імператора надсилала гетьману запити щодо результатів розслідувань з окремих справ, зокрема справи про російських посадових осіб в Україні [3, с. 28–29]. Допускався супровід власного коментаря на підставі проведених слідчих дій гетьманом відносно скарг, які подавалися безпосередньо на ім'я імператора. Кримінальні справи полкових і генеральних старшин і далі залишалися в компетенції імператора, яку він міг передоручити на розгляд гетьману чи вищим козацьким судам для проведення кримінально-процесуальних дій [13, с. 9, 86, 87–88].

Незважаючи на постійний тиск владних структур російського самодержавства, Д. Апостол почав відновлення інститутів колегіального судочинства та апеляційних інстанцій, заведених П. Полуботком, що супроводжувалися заходами, спрямованими на боротьбу зі зловживанням у судах та в кримінально-процесуальних діях [8, с. 8–9].

Результатом цієї роботи стали “Решительные пункты”, які були введені в дію указом Петра II. У них містилися положення про судовий устрій, судочинство і правову систему Гетьманщини. Зокрема в зазначеному акті визначався порядок проходження апеляційних справ по судових інстанціях, починаючи від нижчої і закінчуючи вищою. Президентом Генерального військового суду оголошувався гетьман. Генеральному військовому суду було надано право застосовувати грошові штрафи до суддів нижчих ланок, а також інших посадових осіб, що були задіяні у розслідуванні справи та в судовому процесі, за зловживання у проведенні слідчих дій та в судовому розгляді справи; за рахунок цих штрафів потерпілій стороні виплачувалася моральна компенсація. Заборонялося оголошення смертних вироків старшинам усіх рангів без дозволу на це монарха,

встановлювалася підсудність і проведення слідства у кримінальних справах судами Гетьманщини щодо російських розкольників за злочини, де передбачалася смертна кара. Юрисдикція гетьманського судочинства поширювалося на церковні й монастирські вотчини. Цими положеннями Д. Апостола вдалося частково відродити автономію судової системи Гетьманщини, судових інстанцій та апеляцій, розширити юрисдикцію у процесуальних і судових діях козацьких судів на монастирські землі, російських дворян, розкольників [8, С.291].

Значне місце в покращенні судово-правової системи займає “Інструкція о судах 13 июля 1730 года”, розроблена відповідно до нових норм, яку ввів Д. Апостол. Основною метою зазначеної реформи було усунення негативних наслідків у зв'язку із втратою основного принципу – права громади бути суддею і проводити слідчі дії. Як відомо, на зміну їм прийшли одноособові вчинення правосуддя і безапеляційність, що сприяло необ'єктивності у проведенні слідства і в подальшому судового розгляду, вимагання хабарів, свавілля судових урядовців та інших посадових осіб і судова тяганина. У цьому документі йшлося про підвищення вимог до кандидатів у судді та в процесуальні органи, обов'язкова колегіальність судів, упорядкування системи судових апеляцій і підсудності [9, с. 316–317].

Преамбула “Інструкції о судах” була сформульована на підставі “Решительных пунктов”. Тут перераховувалися основні вимоги до суддів, черговість проходження апеляції, використання судами в проведенні процесуальних дій українських правових джерел. Також встановлювалася матеріальна відповідальність суддів перед Генеральним військовим судом за зловживання під час виконання покладених на них службових обов'язків [10, с. 141–142].

Найбільше уваги приділялося “Інструкції...” щодо проведення слідчих дій полковому суду як проміжній ланці між вищими і місцевими судами. Справи починали розглядати з відома полковника, який контролював правильність проведення слідчих дій і судового процесу, стежив за дотриманням письмової форми судочинства, підписував судові рішення і ставив полкову печатку. Під час проведення слідчо-судових дій у незначних кримінальних справах була присутня тільки полкова старшина, але якщо розглядалися важливіші кримінальні справи, то обов'язково на судовому засіданні мав бути присутнім полковник, який спільно зі старшинами приймав колегіальне рішення, що скріплювалося підписами всіх членів колегії [10, с. 142–143].

Відповідно до цього документа збільшились вимоги до професійного рівня суддів, які повинні мати добрі правові знання і об'єктивно розглядати справи. Так само будували вимоги до судового писаря, котрий відповідав за правильне ведення протоколів слідства і судових процесів та інших документів, пов'язаних з кримінально-процесуальними діями. За порушення вимог судового діловодства писар ніс персональну відповідальність і міг бути покараний грошовим чи іншим видом матеріального штрафу. Писарю дозволялося мати своїх так званих підписків, їхня кількість визначалася необхідністю під час виконання своїх службових обов'язків, а також можливістю їх утримання за власний кошт. Через низький посадовий оклад писареві за інструкцією дозволялося брати плату з позивачів за складання і написання позовів у розмірі п'ять копійок за кожні півсторінки тексту. Крім того, сторона, яка виграла справу, повинна була оплачувати послуги писаря в розмірі однієї гривни за сторінку судового декрету. Для незаможних позивачів дозволялася менша оплата за надані послуги [10, с. 151–152]. Писар також контролював порядок й черговість розгляду справ, які сам представляв суддям. При цьому інструкція зобов'язувала писаря дотримуватися принципу юридичної рівності позивачів, незалежно від їх соціального стану. Позови заносилися в реєстр з коротким викладенням суті справи [10, с. 143–144].

“Інструкція” повністю розмежувала козацькі і міщанські суди магістратських міст, а також виконання ними досудового слідства. За відсутності магістрату в місті діяв сотенний суд, який виконував кримінально-процесуальні дії одноосібно [10, с. 144.; 156, с. 43, 48–49].

У сільських судах кримінально-процесуальні справи розглядав і проводив попереднє слідство отаман або вїт з двома-трьома козаками. У разі подавання скарги селянином на козака слідство проводила отаманська колегія, а у разі скарги козака на селянина проводили слідчі дії відповідно вїт і староста [10, с. 152].

Встановлювалися дні проведення судових засідань – понеділок, серeda і п'ятниця – з метою надання судом ознайомлення зі справою і, якщо виникне необхідність проведення додаткового слідства. Судді не виконували своїх функціональних обов'язків у святкові, ярмаркові й вихідні дні. Їм так само надавали календарні відпустки [10, с. 159–160].

Оскільки інструкцією не регламентувалися проблеми військового судочинства, тому під час розгляду полковими судами і Генеральним військовим судом кримінальних справ, пов'язаних зі злочинами українців проти російських військовослужбовців, використовувалися законодавчі акти Петра I, спільно з російським військовим начальством. Попередні кримінально-процесуальні дії в таких справах проводила українська сторона відповідно до розпорядження гетьмана [18, С.317]. Якщо ж звинувачувався російський військовослужбовець, то відносно нього проводили слідчі дії і судив спільний українсько-російський суд на підставі “Регламенту воинского”. Зазначений суд ділили, відповідно до російських норм, на старших суддів (“прейзисів”) і молодших (“асесорів”). Проект вироку спочатку виносили молодші судді, а потім старші, після їх затвердження оголошувався спільний проект, який називався “сентенція”. Український і російський полковники скріплювали цей документ печатками і надсилали для остаточного винесення вироку гетьманом [18, с. 318–319].

Зловживання російських військовослужбовців припиняв гетьманський уряд в адміністративному порядку, а у випадках кримінальних злочинів відносно жителів Гетьманщини проводили розслідування в місцевому правлінні [20, Ф.51, оп.3, арк.8].

Правова реформа, що проводилася в 1728–1730 рр., вперше істотно обмежила юрисдикцію духовних судів української православної церкви. У кримінально-процесуальній галузі в компетенції церкви залишилися тільки виконання вироків загальних судів про церковну епітaмію і позбавлення честі. Попереднє слідство та інші кримінально-процесуальні дії відійшли від неї під юрисдикцію козацьких судів [20, Спр.503, арк.3.; с.3070, арк.2].

За нормами “Решительных пунктов” Державна колегія іноземних справ виступала від імені російського імператора вищою апеляційною та наглядовою інстанцією для українських судів. Вона могла вимагати у формі універсалів від гетьмана “екстракти” кримінальних справ із вищих судів Гетьманщини [20, Ф.59, оп.1, спр.3574, арк.2]. Проте в канцелярії міністерства правління самодержавної адміністрації в Україні часто дозволяли собі грубе втручання в компетенцію українських судів, тим самим порушуючи черговість розгляду апеляцій судовими інстанціями. У цьому випадку лише повідомляли Д. Апостола щодо проведення кримінально-процесуальних дій та судовий розгляд, у такий спосіб ігноруючи систему українських судів. Також безпосередньо в компетенції Канцелярії міністерства правління перебували справи про державну зраду та інші політичні злочини, по яких проводили слідчі й судові дії, особливо активно це здійснювалося в часи розправи із прибічниками І. Мазепи [20, Ф.1, с.58874, арк.1–2].

Отже, незважаючи на зазіхання Росії щодо обмежень функціонування судової системи та судочинства Гетьманщини, П. Полуботок проводив відчайдушні спроби із затвердження їх незалежності від загальноімперської державної структурно-правової системи.

Д. Апостола, продовживши реформу судочинства Гетьманщини, вдалося відстояти не тільки її самостійність, але й навести порядок у цій галузі права України, яке було порушене діяльністю І Малоросійської колегії. Проте самодержавство не могло змиритися з такою ситуацією і продовжувало курс на ліквідацію української автономії, а разом з нею правової системи.

1. Василенко М. Пам'ятник українського правничої літератури XVIII століття / М. Василенко. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка, 1925. – 26с. 2. Горобець В.М. Малоросійська колегія та реформа державного устрою України: 1722–1727 рр. : дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – всесвітня історія / В. М. Горобець. – К., 1993. – 231с. 3. Джиджора І. Нові причинки до історії відносин Російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. / І. Джиджора // Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 1904. – Т.61. – С. 1–40. 4. Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і замітки / І. Джиджора. – К., 1930. – 171 с. 5. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Варшава: Праці

українського наукового інституту, 1933. – Т.ІІ (від половини XVII століття). – 386 с.

6. Дубинянський М. В застенках тайної канцелярії / М. Дубинянський // *Зеркало недели*. – 2001. – 22 сентября (№37).

7. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII-початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко. – К.: АН УРСР, 1959. – 532 с.

8. Экстракт из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материалам на девятнадцать частей. Собрано в Правительствующем Сенате по малороссийской экспедиции 1786 года // *Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемые под редакцией Н. П. Василенка*. – Вып. 2. – Чернигов: Земский сборник Черниговской губернии, 1902. – 296с.

9. Ефименко А. Я. История украинского народа / А.Я. Ефименко. – К.: Лыбедь, 1990. – 512 с.

10. Инструкция гетьмана Данила Апостола малороссийским судам / [сообщ. А. А. Федотов-Чеховский] // *Киевская старина*. – 1887. – Т. 17. – Кн. 1.– С. 139–154.

11. Лазаревський А. Павел Полуботок / А. Лазаревський // *Русский Архив*. – М., 1880. – Кн.1. – С. 137–209.

12. Лазаревський А. Отрывки из дневника гетманской канцелярии за 1722–1723 годы / А. Лазаревський. – К.: НБУ України, из коллекции Гринченко, 1897. – 158 с.

13. *Материалы для Отечественной истории* / [под ред. М. Судиенко]. – Т.1. – К.: В университетской типографии, 1853. – Т.1. – 317с.

14. Нольде Б. Автономія України з історичного погляду / Б. Нольде. – К.: Україна, 1995. – 45с.

15. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782) / А. Й. Пашук. – Львів: Вид-во Львів. у-ту, 1967. – 178с.

16. Письмо Иоанна Пантлеймоновича Божгога к Степану Михайловичу Милорадовичу 1726 г. октября 23-го // *Материалы для истории Малороссии. Из архива права Милорадовича*. – Чернигов, 1890.

17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Печатано в Правительствующем Сенате, 1830. – Т.4. – № 4319.; Т.7. – № 4196.

18. Слабченко М. Е. Малорусский полк в административном отношении: ист.-юр. очерк / М. Е. Слабченко. – Одесса: Техник, 1909. – 439с.

19. Слабченко М. Судівництво на Україні XVII–XVIII ст. / М. Е. Слабченко. – Харків: Союз, 1919. – 39с.

20. Центральний державний історичний архів України в Києві (ЦДАК України). – Ф.220: Універсали гетьманів старишині. – Оп.1. – Спр.153, 156, 159, 169, 175, 178, 208, 210, 214, 217, 218, 221, 229, 230, 231.

21. Шевчук В.Л. Козацька держава. Етюди до українського державотворення / В. Л. Шевчук. – К.: АБРИС, 1995. – 389 с.

22. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках / А. Яковлів // *Праці укр. наук. ін-ту*. – Кн.3. – Варшава, 1934. – Т.ХІХ. – 175 с.